

Grażyna Bałtruszajtys

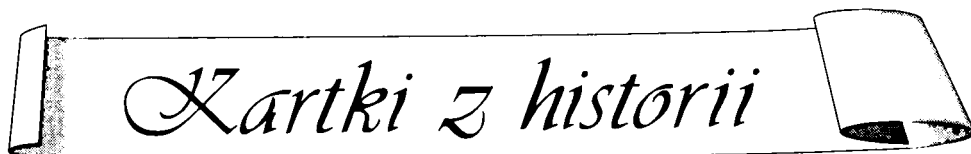
Z dziejów Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego

Palestra 42/11-12(491-492), 148-155

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Grażyna Bałtruszajtys

Z dziejów Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego

W dniu 1 października 1998 r. minęło 190 lat od chwili, gdy uroczyście otwierając w Warszawie Szkołę Prawa Księstwa Warszawskiego minister Feliks Łubieński zwrócił uwagę na jej rolę dla kształcenia młodzieży w naukach prawnych¹. Otwarcie Szkoły urzeczywistniało wieloletnie dążenia utworzenia uniwersytetu w Warszawie napotykające u schyłku XVIII wieku na trudności finansowe i lokalowe. Datę otwarcia Szkoły przyjmuje się jako rozpoczęcie działalności naszego Wydziału, gdyż w 1811 r. dołączono do niej Szkołę Nauk Administracyjnych tworząc uczelnię dwuwydziałową i w 1816 r. przekształcono ją w Wydział Prawa i Administracji Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego, a były dziekan Szkoły, historyk prawa prof. Bandtkie piastował godność dziekana Wydziału. Inauguracja Uniwersytetu odbyła się 14 maja 1818 r. (dziekan Bandtkie podkreślał kontynuację działalności Szkoły Prawa²). W gronie profesorów Wydziału znaleźli się m.in. ekonomista i penitencjarysta Fryderyk Skarbek, wykładający prawo rzymskie i przedmioty historyczno-prawne Wacław Aleksander Maciejowski, wychowanek Wydziału – Romuald Hube, zasłużony na polu badań prawa karnego. Wydział uczestniczył w ożywionym życiu naukowym Warszawy. W latach 1828–1831 wydawano – we współpracy z prawnikami-praktykami, pismo „Themis polska”. Wydział był najliczniejszym z wydziałów, a w ciągu 14 lat wykształcił 757 magistrów.

Podczas Powstania Listopadowego działalność faktycznie została zawieszona a wielu wykładowców i studentów wzięło udział w działaniach zbrojnych. Po klęsce powstania – w ramach represji – Uniwersytet zamknięto 19 listopada 1831. Dążenia odbudowy studiów prawniczych napotykały na opór caratu; przejściowo w latach 1840–1846 istniały kursy prawne przy gimnazjum gubernialnym.

W dobie reform lat sześćdziesiątych XIX w. carat zgodził się na utworzenie w 1862 r. Szkoły Głównej, a nie Uniwersytetu. Jednym z czterech wydziałów, i najliczniejszym, stał się Wydział Prawa i Administracji, na którym wprowadzono jednolite studia czteroletnie, a tylko przy egzaminach końcowych (magisterskich) można było wybie-

rać jeden z kierunków. Grono profesorów m.in. Stanisław Budziński znakomity karnista, Teodor Dydyński romanista, Władysław Holewiński cywilista, Antoni Okolski administratywista, Walenty Miklaszewski karnista wiele uwagi poświęcało działalności dydaktycznej i przygotowaniu podręczników. W ciągu siedmioletnia Wydział ukończyło 318 magistrów (na ogólną liczbę zapisanych 1324 osób). Wśród absolwentów Wydziału było wielu znakomych prawników, którzy wpisali się w dzieje warszawskiej palestry, pełnili też funkcje w notariacie i hipotece.

W 1869/1870 w miejsce Szkoły Głównej rozpoczął działalność czysto rosyjski Uniwersytet Cesarski w Warszawie, na którym studiowali też Polacy, zwłaszcza z rodziny mniej zamożnych, nie mogący podjąć studiów na uniwersytetach zagranicznych. Z początkiem XX w. podejmowano – zwłaszcza wysuwane w gronie warszawskiej palestry i Towarzystwa Prawniczego – inicjatywy celem utworzenia polskiego uniwersytetu. W latach 1905–1907 próby się nie powiodły. Podczas działań wojennych 1914 r. podjęto działania dla powołania w Warszawie polskiej uczelni, a w pracach nad koncepcją studiów prawniczych uczestniczyli m.in. profesorowie Szkoły Głównej Miklaszewski i Holewiński i wielu adwokatów.

15 listopada 1915 pod zwierzchnictwem okupacyjnych władz niemieckich otworzono Uniwersytet Warszawski, a jego pierwszym wydziałem był Wydział Prawa i Nauk Państwowych (od 1917/1918 – Wydział Prawa i Nauk Politycznych). Dziekanem mianowano wychowanka Szkoły Głównej, adwokata – Alfonsa Parczewskiego.

Na Wydziale uruchamiano stopniowo studia dla kolejnych semestrów i dla prowadzenia wykładów drogą konkursu, angażowano tzw. wykładowców. Grono chętnych było liczne, w 1915 r. taką chęć zgłosiło 70 prawników. W pierwszym gronie obok lwowskich profesorów – Ignacego Koschembahr-Łyskowskiego i Antoniego Kostaneckiego znaleźli się adwokaci warszawscy – A. Parczewski i Eugeniusz Jarra, w następnym roku – Wacław Makowski, Dominik Anc i Karol Lutostański³.

W październiku 1917 r. zarząd szkolnictwa przeszedł w ręce polskie i podjęto kroki dla pełnej stabilizacji Uniwersytetu. Dla Wydziału Prawa wprowadzono po pierwszych czterech semestrach egzamin prawno-historyczny, którego zdanie dopuszczało do studiów na wyższych czterech semestrach kończących się egzaminem politycznym i sądowym.

W styczniu 1919 r. Naczelnik Państwa podpisał dekret w przedmiocie mianowania pierwszego składu profesorów Uniwersytetu Warszawskiego, na podstawie którego zniesiono stanowiska wykładowców, wprowadzając profesorów zwyczajnych, nadzwyczajnych i honorowych oraz docentów tymczasowych. W wyniku postępowania kwalifikacyjnego mianowano profesorami zwyczajnymi Zygmunta Cybichowskiego, Koschembaha-Łyskowskiego (profesorów lwowskich), A. Kostaneckiego (profesora UJ i rektora UW), Leona Petrażyckiego (przybyłego w 1918 r. z uniwersytetu petersburskiego), nadzwyczajnymi – Lutostańskiego i Edwarda Strasburgera. Profesorami honorowymi mianowano profesorów Szkoły Głównej – 83-letniego Dydyńskiego, 85-letniego Holewińskiego, 80-letniego Miklaszewskiego oraz adwokata

Adolfa Suligowskiego, autora szeregu prac i bibliografii prawniczej, wieloletniego prezesa Towarzystwa Prawniczego, walczącego od lat o utworzenie Wydziału Prawa.

W 1920 r. wprowadzono dla Uniwersytetu Warszawskiego zasady nominacji profesorów i docentów analogicznie jak w innych uniwersytetach państwowych. W tym trybie uzyskał nominację Jarra (adwokat, od 1915 r. związany z Wydziałem), a w 1921 – Waław Makowski, adwokat, wykładający od 1917 prawo karne.

Mianowani profesorowie obejmowali kierownictwo zakładów (dla dyscyplin prawniczych określanych mianem „seminarium”) i podjęto nieprzerwaną dotąd pracę, która trwa **80 lat**⁴.

Statut UW z 1917 r. (z późniejszymi zmianami) zastąpiono statutem w 1925 r. Funkcję dziekana objął 24 maja 1919 r. prof. Cybichowski i pełnił ją przez trzy roczne kadencje (Rada Wydziału dziekana wybierała corocznie).

Od 1920 r. 14 zakładów (seminariów) Wydziału (w tym dwie katedry utworzone *ad persona*: socjologii prawa prof. Leona Petrażyckiego i historii ustrojów społecznych prof. Ludwika Krzywickiego) działało w bardzo trudnych warunkach. Nie wszystkie katedry miały pełną obsadę, wiele wykładów powierzano profesorom innych katedr (np. historia prawa na Zachodzie Europy była wykładana przez profesora prawa rzymskiego) lub jako zleczone (np. prawo kościelne, prawo handlowe wykładane przez Jana Namitkiewicza). Niekiedy, gdy zabrakło profesora, trudno było znaleźć następcę (np. dla postępowania cywilnego). Przez okres 20-lecia Wydział nie uzyskał pełnej obsady profesorskiej z braku kandydatów do objęcia katedr. Zajęcia z procedury karnej przez wiele lat prowadził sędzia Stanisław Śliwiński, który 1 maja 1939 r. – zrzekając się stanowiska sędziego Sądu Najwyższego – przyjął nominację profesorską. Ponad 10 lat Wydział zabiegał o utworzenie drugiej katedry prawa cywilnego, którą w 1937 r. objął Jan Wasilkowski, a przez szereg lat prawo cywilne wykladał – obok Lutostańskiego – znakomity adwokat Henryk Konic, autor wielu skryptów z tego przedmiotu. Prof. Makowski, współautor kodeksu karnego, zaangażowany w działalność parlamentarną, od 1935 objął także katedrę prawa państwowego. W ramach współpracy z ośrodkami zagranicznymi – a zwłaszcza z francuskimi od 1932 r. jednosemestralny wykład prawa cywilnego francuskiego podjął profesor Wydziału Prawa uniwersytetu w Lille Henri Mazeaud, który został profesorem tytularnym naszego Wydziału w 1936 r., gdy utworzono katedrę prawa cywilnego francuskiego. Wybuch wojny w 1939 r. przerwał jego wykłady.

Program studiów wprowadzony w 1920 r. określający liczbę przedmiotów na każdym roku w systemie studiów czteroletnich i egzaminy składane po zakończeniu każdego roku (w jednym dniu z przedmiotów danego roku) został utrzymany do 1948 r.

Grono studentów w okresie międzywojennym było bardzo liczne (przyjmowano około 2000–3000 osób), kończyło studia około 30% zapisanych na I rok; w 1933 r. Wydział ograniczył liczbę zapisujących się do 1000 osób wprowadzając konkurs matur. Podstawową formą dydaktyki były wykłady i semina; wprowadzenie

ćwiczeń na szerszą skalę udało się w 1937 r. dziekanowi Rybarskiemu (dzięki etatom w większości pokrywanym z funduszu opłat studenckich).

Wydział funkcjonował w bardzo trudnych warunkach lokalowych; dla najliczniejszego I roku wykłady odbywały się w kinie „Urania” na Krakowskim Przedmieściu, szereg wykładów w Pałacu Kazimierzowskim, seminaria częściowo w Gmachu Seminaryjnym Wydziału (gdzie też były mieszkania niektórych profesorów). Dopiero w 1935/1936 r. został oddany nowo wybudowany gmach dla Wydziału – Auditorium Maximum. Nie zaspokoiło to potrzeb Wydziału, gdyż zakłady prawa cywilnego i handlowego nadal mieściły się w 2 pokojach Gmachu tzw. Rektorskiego.

We wrześniu 1939 tok prac został przerwany; spłonął budynek Seminaryjny, zaś Auditorium Maximum i lokal zakładu prawa cywilnego zajęło wojsko niemieckie. Siedmiu profesorów znalazło się poza Warszawą. W dniu 1 października zmarł na skutek ran odniesionych podczas oblężenia prof. Lutostański. W październiku na wezwanie dziekana prof. Rybarskiego pozostali kierownicy zakładów zgłosili gotowość podjęcia zajęć z chwilą uzyskania pomieszczeń zastępczych. W końcu października zakazano jednak działalności wyższych uczelni i trzeba było podjąć prace w podziemiu⁵.

Od jesieni 1940 r. rozpoczęto zajęcia dla studentów starszych lat pod kierownictwem dziekana Rybarskiego⁶. Dla chcących rozpocząć studia organizowano zajęcia wspólnie z profesorami wysiedlonymi z Poznania w ramach Uniwersytetu Ziemi Zachodnich, w którym od 1 stycznia 1941 r. dziekanem Wydziału Prawa był prof. Rafacz. Gdy w maju 1941 r. aresztowano dziekana Rybarskiego, chwilowo zawieszono działalność dydaktyczną. Ale już w lipcu podjęto ją pod opieką Rafacza jako dziekana Wydziału Prawa UW. Komplety prawnicze z UZZ przechodziły do UW, tak że w 1943 r. Wydział Prawa działał w ramach Uniwersytetu Warszawskiego. Liczba studentów stale wzrastała; oblicza się, że w czasie okupacji studiowało około 1000 studentów (lista nazwisk na podstawie zdanych egzaminów obejmuje 200 osób). Tworzono małe grupy w różnych lokalach na terenie miasta i profesorowie parokrotnie powtarzali zajęcia z danego przedmiotu. Zajęcia kończono egzaminem, gdyż organizowanie egzaminów danego roku w jednym dniu w warunkach okupacji było niemożliwe. Wydział Prawa był jedynym wydziałem, na którym zbierała się Rada Wydziału, przygotowując plany odbudowy i zmian programu po wyzwoleniu, a profesorowie obok dydaktyki prowadzili działalność naukową i przygotowywali podręczniki. W gronie wykładowców – obok dawniej związanych z uczelnią – znaleźli się też i adwokaci Bohdan Sałaciński (obecnie mieszkający w USA Andrzej Pomian) i Jerzy Jodłowski (dzisiaj em. prof. UW). Powstanie Warszawskie przerwało tok nauczania, a dziekan Rafacz zginął rozstrzelany przez Niemców.

W lipcu 1945, po zakończeniu działań wojennych, podjęto prace organizacyjne i w listopadzie wznowiono zajęcia według dotychczasowego programu (ale zachowano egzaminy odrębnie dla każdego przedmiotu). Stopniowo powiększało się grono profesorskie i od 1950 r. wszystkie katedry miały pełną obsadę. Zarazem już od 1949 r. – w oparciu o nową marksistowsko-leninowsko-stalinowską ideologię

– podjęto zmiany w zakresie programu nauczania, powoływania nowych katedr i przemianowania (np. encyklopedii i filozofii prawa na katedrę teorii prawa). Przekształcono jednoosobowe katedry w wieloosobowe tworząc zespoły katedr i instytuty, wprowadzając dla katedr miano zakładów. Od 1968 r. wszystkie katedry, jako zakłady, stały się częściami instytutów. Od tamtego czasu Wydział pracuje w strukturze 6 instytutów. Obecnie z dniem 1 października 1998 r. uchwałą Senatu UW – na wniosek Wydziału – zakładom zatrudniającym profesorów tytularnych przywrócono miano katedr.

Z grona wykładających w 1939 r. profesorów do osiągnięcia wieku emerytalnego na Wydziale pracowali: Berezowski, Śliwiński, Wasilkowski, mianowany w 1947 r. profesorem Jakub Sawicki, do śmierci też pracowali Kozubski i Szulc; Piotrowski z chwilą likwidacji prawa handlowego wykładał prawo cywilne (do śmierci w 1963 r.). Zaleski wraz z katedrą ekonomii w 1953 r. został przeniesiony na Wydz. Ekonomii, Namitkiewicz objął katedrę w Łodzi.

Grono profesorskie stopniowo się powiększało od kilkunastu do kilkudziesięciu obecnie. W gronie tym byli: romanista i twórca polskiej papirologii Rafał Taubenschlag, romaniści Edward Gintowt i Henryk Kupiszewski, historycy prawa Karol Koranyi, Michał Szaniecki, Jakub Sawicki, Bogusław Leśnodorski. W nauce prawa karnego obok Śliwińskiego w dzieje Wydziału wpisali się Jerzy Sawicki, Igor Andrejew, Leszek Lernell, Stanisław Batawia, Stefan Kalinowski, Alfred Kaftal; w cywilistyce – obok Wasilkowskiego Seweryn Szer, Witold Czachórski, Witold Warkalło, Zbigniew Resich, Jerzy Jodłowski; w prawie międzynarodowym Manfred Lachs, Wojciech Góralczyk; w prawie konstytucyjnym – Stefan Rozmaryn, Jerzy Stembrowicz, w prawie administracyjnym – Maurycy Jaroszyński, Jerzy Starościak, Zygmunt Rybicki, Jerzy Służewski, Ryszard Malinowski. Wymienione przykładowo nazwiska nie wyczerpują listy osób związanych z Wydziałem. Grono obecnie pracujących, w większości wychowanków Wydziału, aktywnie prowadząc działalność dydaktyczną, uczestniczy w życiu naukowym krajowym i międzynarodowym oraz w życiu publicznym na różnych jego odcinkach. Jest w tym gronie i kilku adwokatów. W gronie profesorów Wydziału byli członkowie Polskiej Akademii Umiejętności – Józef Siemieński, Władysław Grabski, Roman Rybarski, Śliwiński; członkami Polskiej Akademii Nauk – Śliwiński, Taubenschlag, Lachs, Rozmaryn, Wasilkowski, Batawia, Leśnodorski, Czachórski, a obecnie Juliusz Bardach i Sylwester Zawadzki.

Wydział wydawał swoje pismo – w okresie międzywojennym „Themis Polska III” (nawiązując do pierwszej „Themis” z lat 1828–1830). Po wojnie wznowiono wydawanie pisma od 1972 r. jako seria pod nową nazwą „Studia Iuridica”; dotąd ukazały się 34 tomy.

Aktywny udział w międzynarodowym życiu naukowym wyraża się i w członkostwie profesorów w instytucjach naukowych i uczestnictwie pracowników w kongresach, w wykładach na zagranicznych uczelniach – i ta szeroka działalność wymagałaby odrębnej charakterystyki. Należy podkreślić, że na tym odcinku jest żywa współpraca z gronem – zwłaszcza warszawskich – adwokatów, którzy

uczestniczyli i uczestniczą m.in. w „dniach prawniczych” polsko-francuskich, polsko-brytyjskich od lat organizowanych przez Wydział.

Od 1992 r. zorganizowano na Wydziale pierwszy w Europie Ośrodek Studiów Prawa Angielskiego, działający jako Centrum Prawa Angielskiego i Europejskiego. Oprócz niego utworzono Centrum Prawa Francuskiego i Europejskiego oraz Centrum Prawa Niemieckiego i Europejskiego. W dniu 5 października 1998 r. odbyło się uroczyste otwarcie kolejnej szkoły – Centrum Prawa Amerykańskiego. W zajęciach szkół obok aktualnie studiujących mogą swą wiedzę rozszerzać absolwenci Wydziału.

W zakresie organizacji studiów po II wojnie światowej od 1948 r. zaczęto wprowadzać zmiany. Dla studentów III roku wprowadzono kierunki studiów: cywilistyczny, karnistyczny i administracyjny, od 1949 wprowadzono studia dwustopniowe – na pierwszym stopniu mające charakter studiów zawodowych, trwające 3 lata, uprawniające do drugiego stopnia – studiów magisterskich w obranej specjalności (w ramach której było kilka miejsc). Studentom, którzy nie dostali się na specjalizację w późniejszych latach pozwolono dokończyć studia w trybie eksternatu. W 1951/1952 przywrócono jednolite studia czteroletnie zakończone obroną pracy magisterskiej; od lat 80. trwają one pięć lat. Władze ministerialne często przeprowadzały reformy programowe określając i tzw. przedmioty ideologiczne i ustalając w ramach poszczególnych przedmiotów „wymogi egzaminacyjne”, a z czasem wprowadzano szczegółowe programy określające i ilość godzin i zasób wiadomości jakie miał otrzymać student. Od 1990 r. – w oparciu o nową ustawę – Wydział otrzymał w ramach samorządności uczelni prawo do kształtowania i przebiegu studiów i unowocześniania ich treści.

Przez wiele lat Wydział prowadził studia zaoczne. W latach 1951–1996 działało Studium Zaoczne (prowadząc też punkty konsultacyjne w Białymstoku i Olsztynie). W roku 1959 utworzono Zawodowe Studium Administracji, w 1964 – Studium Administracji 2-letnie magisterskie dla absolwentów ZSA. Dla studiów administracyjnych prowadzono punkty konsultacyjne w Białymstoku, Łomży, Ostrołęce, Płocku. W 1968 r. utworzono Podyplomowe Studium Administracyjne. Obecnie pod patronatem Wydziału działa Wyższa Szkoła Administracji Publicznej w Ostrołęce. Wydział przygotowuje obecnie nowe formy organizacyjne w zakresie studiów administracyjnych.

Należy też wspomnieć, że parokrotnie – w okresie powojennym w ramach współpracy z radą adwokatury warszawskiej – prowadzono na Wydziale zajęcia z zakresu retoryki prawniczej bardzo cenione przez studentów; niejednokrotnie adwokaci wspomagali inicjatywy tzw. konkursów krasomówczych organizowanych przez różne gremia prawnicze. Od 1992 r. Wydział podjął się zadania zwiększenia liczby przyjmowanych na studia prawnicze. Jako jedyny w Polsce wprowadził zajęcia dla studium dziennego i tzw. studium wieczorowego według jednolitego programu, znosząc dyscyplinę zajęć, wprowadzając wykłady i zamiast ćwiczeń tzw. konsultacje, z których mogą korzystać chętni z obu studiów (tylko dla II roku są obowiązkowe ćwiczenia z określonych przedmiotów). Na studia dzienne bezpłatne

– będące podstawową grupą – przyjmowanych jest 450 studentów, na studia wieczorowe płatne – 800 osób na podstawie konkursu matur. Wydział poszukuje najlepszych form rekrutacji.

Po II wojnie światowej Wydział nie miał swojej siedziby, gdyż zarówno Gmach Seminaryjny jak i Auditorium Maximum uległy zburzeniu. W końcu lat czterdziestych wyremontowano Gmach Seminaryjny, odbudowane Auditorium Maximum przeznaczono dla wszystkich wydziałów UW i sytuacja lokalowa Wydziału stawała się coraz trudniejsza. W ramach koncepcji rozmieszczania Uniwersytetu w różnych częściach Warszawy projektowano wybudowanie budynku przy ul. Szturmowej (na dalekim Mokotowie), co spotkało się ze sprzeciwem całej społeczności wydziałowej i do lat 90. tego pomysłu nie zrealizowano. Od lat 90. Wydział podjął inicjatywę budowy nowego budynku dla potrzeb dydaktycznych przeznaczając na ten cel większą część opłat studentów studiów wieczorowych.

W ciągu kilkunastu miesięcy powstał nowoczesny budynek dla dydaktyki przy ul. Lipowej 4, którego uroczyste otwarcie nastąpiło 30 września br., a wśród gości nie zabrakło zawsze darzących Wydział przyjaźnią adwokatów z Dziekanem Okręgowej Rady na czele. Niestety nowoczesny, ale mały nowy budynek nie może zaspokoić wszystkich potrzeb Wydziału mającego ponad 6 tysięcy studentów, a w Gmachu Seminaryjnym do jednego gabinetu jest przypisanych kilku lub kilkunastu pracowników. Przed Wydziałem nadal staje problem rozwiązania wszystkich trudności lokalowych, na jakie stale napotyka od chwili swego powstania przed 190 laty.

Przypisy:

¹ B. Leśnodorski: *Szkola Prawa*, (w:) B. Leśnodorski, J. Sawicki, W. Sobociński: *Studia z dziejów Wydziału Prawa Uniwersytetu Warszawskiego*, Warszawa, 1963, s. 7 i n.

² W. Sobociński: *Wydział Prawa i Administracji*, (w:) B. Leśnodorski, J. Sawicki, W. Sobociński: *Studia...*, s. 60 i n.

³ H. Kolendo: *Kształtowanie się kadry naukowej Uniwersytetu Warszawskiego w latach 1915–1919*, (w:) *Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej*, seria E, z. 7, 1983, s. 40 i n.

⁴ Okres ten w dziejach Wydziału nie został w pełni opracowany. Uległy zniszczeniu w 1939 r. materiały archiwalne przechowywane w Archiwum Oświecenia Publicznego i akta Wydziału z lat 1915–1939 w lokalu jego dziekanatu; podczas Powstania Warszawskiego w 1944 r. ten sam los spotkał dokumentację tajnego Wydziału przechowywaną przez dziekana prof. Józefa Rafacza oraz jej odpisy ukryte przez sekretarza „pana Tolka”; z okresu po II wojnie brak protokołów posiedzeń Rady Wydziału od 1946 do końca lat sześćdziesiątych, nie ma też sprawozdań czy ogólnych omówień działalności Wydziału, trudności nasuwa ustalenie pełnej listy pracowników w okresie powojennym. Dla okresu II Rzeczypospolitej wiele informacji znajduje się w kronice T. Manteuffla *Uniwersytet Warszawski w latach 1915/16–1934/35*, Warszawa 1936 i sprawozdaniach dziekanów z lat 1924–1936, w ogólnym opracowa-

niu *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1915–1939*, Warszawa 1982; szereg relacji – uzupełnionych przez adwokata Bayera opracowaniem podstawy działalności Koła Prawników – opublikowano w tomie *Wydział Prawa w relacjach i wspomnieniach pracowników i studentów 1918–1950* – „*Studia Iuridica*” t. 17, Warszawa 1990. Niestety niewiele jest informacji o okresie po II wojnie i czekamy na relacje z tego okresu mając nadzieję że grono adwokatów sięgnie do swych wspomnień.

⁵ Pierwsze szersze informacje o działalności Wydziału w okresie okupacji zamieszczono z okazji 150-lecia Wydziału na łamach „*Palestry*” (A. Symonowicz: *Wspomnienia z tajnego Wydziału Prawa Uniwersytetu Warszawskiego podczas okupacji*, „*Palestra*”, 1958, nr 3–4, s. 25–43.) Na rolę adwokatów w tajnym nauczaniu zwrócił uwagę Z. Krzemiński (*Adwokaci w tajnym nauczaniu studentów Prawa UW*, „*Palestra*” 1977, nr 1, s. 5 i n.; tenże, *Jeszcze o tajnym Wydziale Prawa 1940–1944 słów kilka*, „*Palestra*”, 1988, nr 10, s. 2 i n.). W 1990 r. z okazji 50-lecia rozpoczęcia tajnego nauczania przygotowano sesję naukową i książkę złożoną „*Nauczycielom tajnego Wydziału Prawa Uniwersytetu Warszawskiego*” („*Studia Iuridica*”, t. 25, 1993) dającą ocenę dotychczas zgromadzonych informacji. W książce obok biogramów nauczycieli, listy słuchaczy, zamieszczono relacje uczestników, charakterystykę niektórych uczonych i ich dorobku naukowego podczas okupacji.

⁶ O tej działalności Wydziału szersze informacje podano dopiero podczas sesji naukowej w 1990 r.